

УДК 811.161.2'28

Gazdag Vilmoš
(Budapest, Hungary)
e-mail: gazdagvilmos@gmail.com

A KÁRPÁTALJAI MAGYAR NYELVJÁRÁSOKBAN MEGHONOSODOTT KELETI SZLÁV LEXIKAI ELEMEEK HANGTANI ÉS SZEMANTIKAI MODIFIKÁCIÓJÁRÓL*

Orosz és ukrán lexikai kölcsönzéseket a kárpátaljai magyar nyelvhasználat minden színterén találhatunk. E szavak száma, a használati körüktől függetlenül, összességében több százra tehető. A kárpátaljai magyar nyelvjárásokban meghonosodott keleti szláv lexikai elemek jelentős része már tudományosan is rögzítve lett. Ugyanakkor e szavak alapos nyelvészeti vizsgálatára ezidáig még nem került sor. Így az egyes kölcsönszavak alakváltozataival, vagy az orosz és ukrán nyelvből is átvett párhuzamos kölcsönzésekkel és az ezeket kiváltó okokkal kapcsolatosan szinte semmilyen információval nem rendelkezünk. Jelen tanulmány keretein belül a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban meghonosodott keleti szláv lexikai elemek szemantikai és hangtani módifkációit kívánom bemutatni.

Kulcsszavak: Kárpátaljai magyar nyelvjárások, keleti szláv kölcsönök, szemantikai szűkület a jelentésben, szemantikai kiterjesztés a tartalomban, hangzásváltozatok.

Вільмош Г. Семантичні та фонетичні модифікації східнослов'янських лексичних елементів у закарпатських угорських діалектах.

Запозичення з української та російської мов наявні в усіх сферах функціонування угорської мови на Закарпатті. Загалом кількість цих запозичень, незалежно від сфер їх уживання, налічується кілька сотень. Частина східнослов'янських лексичних елементів уже досліджено. Проте ретельне лінгвістичне обстеження цих лексем ще не виконано. Таким чином, у нас майже немає інформації про варіативність форм деяких запозичень, паралельні запозичення слів з російської та української мов і причини їх проникнення до мови-реципієнта. У роботі розглянуто семантичні та фонетичні модифікації східнослов'янських лексичних елементів в угорських говорах Закарпаття.

Ключові слова: угорські діалекти Закарпаття, східнослов'янські запозичення, смислове звуження значення, семантичне розширення за змістом, фонетичні варіації.

Vilmoš G. Semantic and phonetic modifications of the East Slavic lexical elements in Transcarpathian Hungarian dialects.

In Transcarpathia bilingualism is a natural phenomenon. Due to the minority position of the local Hungarian people, they are frequently forced to use either surrounding language in everyday communication. The common usage of the Ukrainian or Russian languages can be observed in the mother tongue use by the speakers: they often employ second language elements in the course of mother tongue communication, which soon adapt

* Szövegközi kép 1 Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült”.

to the sound system of the Hungarian language, while they become such phenomena that their foreign character can almost never be noticed by the laymen.

A substantial part of the Eastern Slavic lexical elements which naturalized in the Transcarpathian Hungarian dialects have already been recorded scientifically. However, a thorough linguistic examination of these words has not been made yet. Thus, we have almost no information about shape variations of some loanwords, or the parallel borrowings of words from the Russian and Ukrainian languages and the causes of these phenomena.

The present study deals with the semantic modifications of the Eastern Slavic lexical elements which have been strongly rooted in the Hungarian dialects of Transcarpathia. It also gives an overview of the adaptation process of the Eastern Slavic lexical elements in the Hungarian dialects of Transcarpathia. The first part describes the cases of semantic narrowing in meaning, while the other part deals with those aspects which are connected with the semantic broadening in meaning of the words. This study is based on a survey carried out with a sample of 342 individuals. I would like to examine shape variations of Eastern Slavic loanwords which naturalized in the Hungarian dialects of Transcarpathia and the phonetic reasons of the development of these shape variations.

Keywords: Hungarian dialects of Transcarpathia, Eastern Slavic loanwords, semantic narrowing in meaning, semantic broadening in meaning, phonetic variations.

Bevezetés

A határon túli, s így értelemszerűen a kárpátaljai magyar nyelvjárások vizsgálata a politikai okok és az intézményi háttér hiánya miatt meglehetősen későn vette csak kezdetét [10, ol. 19–20]. S bár az elmúlt néhány évtized során jelentős eredményeket sikerült a helyi és az anyaországi nyelvészeknek elérniük, a regionális nyelvváltozatoknak és nyelvjárásoknak azonban még napjainkban is számos olyan területe és jellegzetessége van, melyekről lényegében még alig rendelkezünk információkkal. Ide sorolható például a kölcsönszavak használatára vonatkozó térképes vizsgálatok elvégzése is. Ilyen jellegű kutatásokat ugyanis ezidáig nem végeztek kárpátalján. Kótyuk István 1974-es [15] kandidátusi értekezése az egyetlen olyan munka, amely monografikusan próbálja meg feldolgozni egy tájegység, nevezetesen az ungi magyar nyelvjárások ukrán kölcsönszavait, viszont az ott adatolt szóanyag sem került térképes formában feldolgozásra.

A kárpátaljai magyarok nyelvi helyzete

A kárpátaljai magyar nyelvjárások már Trianon előtt is a magyar nyelvterület peremvidékét alkották, ahol több nép mindennapi kapcsolatban élt egymás mellett. E népek mind kultúrájukban, mind nyelvükben hatással voltak egymásra. Így Kárpátalján a kétnyelvűség természetes jelenség. Ugyanakkor a XX. század első harmadáig a bilingvizmus nem a helyi magyarokra, hanem a terület más nemzetiségű lakóira volt jellemző [18, ol. 89; 9, ol. 129–130].

A trianoni békeszerződés következtében azonban jelentős magyar nemzetiségű tömegek váltak kisebbségivé az új nemzetállamokban [2, ol. 12], s

ezzel együtt a magyar nyelvterület peremvidéke is határon túli magyar nyelvjárásokká vált, vagyis az intenzív nyelvi kapcsolatok színtere magyarországi szempontból nézve külföldre került [23, ol. 25]. A magyar nyelv helyi szinten elveszítve addigi státuszát, alárendelt szerepbe került a mindenkori államnyelvvél szemben, ami a presztízsvesztés mellett a másodnyelvi hatás nagymértékű fokozódását, illetve a helyi és az anyaországi magyar nyelvváltozatok bizonyos mértékű elkülönülését is magával vonta [16, ol. 6].

Ugyanakkor a határon túli, ún. őshonos magyar kisebbség többségi helyzete regionális szinten több helyütt, így Kárpátalja bizonyos részein is megmaradt [14, 183]. Épp ennek köszönhető talán, hogy a határon túli magyar kisebbségeknek máig sikerült megőrizniük anyanyelv-dominanciájukat még akkor is, ha „a szórványosodási folyamatok, a vegyes házasságok egyre nagyobb aránya, az anyanyelv társadalmi presztízse, használatának jogi és kommunikációs akadályai napról napra csökkentik az anyanyelvhasználat körét” [22, ol. 118].

A kárpátaljai magyarság esetében őshonos és elrendelt kisebbségi kétnyelvűségről van szó. Vagyis a közösség nem területcsere, hanem politikai okok miatt vált kisebbségivé, tagjainak túlnyomó többsége általában csak az iskolában találkozik az államnyelvvél [6, ol. 41], első nyelve (a magyar) jogilag alárendelt helyzetben van az államnyelvhöz (ukránhoz) képest [10, ol. 198]. Ezen kívül a kárpátaljai magyarság jelentős része magyar domináns kétnyelvű [6, ol. 40–41], azaz a privát szférában a magyar nyelv használata szinte kizárólagos, míg a formális színtereken a nyelvhasználat az állami szabályozás és az egyén nyelvtudása alapján realizálódik.

Jelentésváltozás: jelentésbővülés és jelentésszűkülés

A kölcsönszavak az esetek többségében megőrzik az átadó nyelvi jelentésüket, viszont gyakori jelenség az is, hogy az átvevő nyelvben való meghonosodásuk során valamilyen jelentésváltozáson esnek át [17, ol. 38]. Benő Attila [5, ol. 147] szerint, „ha egy lexikai átvétel egyazon nyelvváltozatban több jelentésben is használatos, akkor szinte bizonyosak lehetünk abban, hogy meghonosodott elemmel, jövevényszóval van dolgunk”. Vagyis a kölcsönszavak jelentésmódosulásainak a vizsgálata révén képet kaphatunk az egyes szavaknak az átvevő nyelvbe való beépüléséről, meghonosodási fokáról.

David Crystal [8, ol. 411] szerint a jelentésváltozás akkor megy végbe, amikor „a körülmények hatására a szó jelentése áttevődik más dolgokra”. A jelentésváltozást kiváltó körülmények azonban igen sokfélék lehetnek. A magyar nyelv könyve [1, ol. 515] Károly Sándor [13] munkája alapján a következőképp foglalja össze a jelentésváltozást kiváltó okokat:

- ha egy szó szélesebb társadalmi körben tágabb jelentésű lesz;

- ha egy általános jelentésű szó egy kisebb társadalmi csoportban speciális értelmet kap;
- ha a tárggyal kapcsolatos érzelmi magatartás megváltozik;
- ha maga a tárgy változik meg; ha az egyes jel vagy a jelrendszer, illetve a jel grammatikai környezete változik meg;
- ha a szó műfaji használati köre változik meg

A kölcsönszavak jelentésváltozása szintén nem egynemű jelenség. A két legfőbb csoport az adott szó szemantikai mezőjének a mozgásiránya alapján hozható létre. E szerint jelentésbővülés, illetve jelentésszűkülés kategóriákról beszélhetünk, melyek közel állnak a hasonlóságon alapuló névátvitelhez, ugyanis lényegében az egymással rokon fogalmak vonalán mozognak [11, ol. 150].

Nézzük meg kicsit alaposabban, hogy mit is takar a fentebb említett két nyelvészeti terminus. Jelentésbővülésről Horváth Péter Iván szerint akkor beszélhetünk „ha egy nyelvi elem – alaki módosulás nélkül – egy olyan valóságészre utal, amelyet korábban nem jelölt” [12, ol. 157], vagyis „a jelentésbővülés esetén a jelentésterjedelem megnő, azaz a szó a dolgoknak, cselekvéseknek stb. egy szélesebb osztályára kezd vonatkozni” [21, ol. 76]. A szavak jelentésbővülése, vagy újabb dolgokra vonatkozó jelentéstartalommal való gazdagodása természetes jelenség, ugyanis amint azt Károly Sándor [13, 218] is megjegyezte „a kifejeznivaló végtelen, a nyelvi eszköz meg véges, a beszélő egyén és a beszélő társadalom úgy gazdálkodik a nyelvi eszközökkel, hogy aránylag kevés jellel minél több kifejezhető legyen”.

A jelenség kapcsán Benő [5, ol. 155] megjegyzi, hogy a jelentésbővülés a jelentésszűkülésnél ritkábban fordul elő, s ez azzal magyarázható, hogy az anyanyelvi dominanciájú kétnyelvű beszélők inkább hajlamosak arra, hogy a kölcsönszavakat a konkrét beszédhelyzet szerint, a tárgyi környezet vonatkozásával együtt értelmezzék, mintsem, hogy elvonatkoztassanak azoktól, hiszen „a többjelentésű szavak második és további jelentései az elsődlegesből fejlődnek ki metaforikus vagy metonimikus úton a bonyolultabb jelenségek, fogalmak kifejezésére.

Herder szerint a gondolkodás fejlődésével a nyelvek szókincse a konkrétól az elvont felé halad, miközben a nyelvek grammatikailag és lexikailag differenciálódnak, azaz egyre inkább sajátos, nemzeti színezetet nyernek” [19, ol. 44]. Horváth [12, ol. 100] ezenkívül felhívja a figyelmet arra is, hogy a jelentésbővülés jelenségében gyakran megmutatkozik a „nyelvi önkény” is. Minya Károly [20, ol. 76] szerint pedig az egyes szavak új jelentésben való használatakor lényegében új szóról kellene beszélnünk, hiszen a szavakat a hangalak és a jelentés egységeként határozhatjuk meg.

A jelentésszűkülés ezzel szemben akkor megy végbe, ha „a kölcsönzött lexéma az átvevő nyelvben szűkebb specializáltabb jelentésben válik

használatossá, mint az átadó nyelvben” [17, ol. 38], vagy ahogyan azt Benő Attila [4, ol. 91] írja „a jelentésszűkülés a szó fogalmi-logikai alkatának azt a változását jelöli, amikor a lexéma jelentése az eredeti jelöltjéről átmegy a neki alárendelt, szűkebb körű fogalomra”.

Ugyanakkor sokszor „úgy lesz kisebb a szó vonatkozási köre, hogy valamely speciális jeggyel gazdagodik jelentéssémája; és ez a speciális jegy rendszerint a jelölt valamely aspektusát jelenti: pl. az anyagot, amelyből készült az adott tárgy, funkcióját, alakját” [4, ol. 142]. Épp ezért fontos megjegyezni azt is, hogy a „jelentésszűkülés terminus jelöli ugyan a jelölt fogalom körének módosulását, de nem utal arra, hogy milyen fogalmi szintek között történik ez az elmozdulás” [5, ol. 148].

Hangtani változások

A kölcsönszavak fonetikai változásainak a tanulmányozása szintén fontos szegmensét képezi a kontaktusnyelvészetnek. Különösen nagy jelentősége van a hangtani kérdések tanulmányozásának azokban az esetekben, amikor egymással rokonságot nem mutató nyelvek közötti kapcsolatról, s az e kapcsolatok nyomán meghonosodott kölcsönszavakról kívánunk szót ejteni. Ilyen jellegű kapcsolatról kell beszélnünk a szláv nyelvcsaládba tartozó ukrán/orosz és a finnugor nyelvcsaládba tartozó magyar nyelv esetében is.

A magyar magánhangzórendszer jóval gazdagabb, mint az ukrán vokalizmus. A standard magyar fonémarendszernek 14 magánhangzója van: a, á, e, é, i, í, o, ó, ö, ő, u, ú, ü, ű. A standard ukrán vokalizmus 6 magánhangzót tartalmaz: a, o, y, e, и, i. A magyar nyelvnek 25 standard mássalhangzó-fonémája van, míg az ukrán standard 32 mássalhangzó-fonémát tartalmaz. A magyar mássalhangzók többségének megvan az ukrán megfelelője [3, ol. 144].

A szláv és magyar nyelv hangrendszeri eltérései kiváló lehetőséget adnak arra, hogy a kölcsönszavak meghonosodásuk során jellegzetes hangtani módosulásokon menjenek keresztül, legyen szó akár a szláv nyelvekben meghonosodott hungarizmusokról, akár a magyar nyelvbe átkerült szláv lexikai elemekről.

Az ungi magyar nyelvjárás ukrán kölcsönszavainak fonetikai változásait vizsgálva Kótyuk István a magánhangzók tekintetében megjegyzi, hogy az ukrán kölcsönszavakban mindegyik hosszú magyar magánhangzó előfordulhat, sőt egyes esetekben esetleg diftongizálódhat is. Így tehát az ukrán *a, o, y, e, u, i* hangoknak a magyarban *a a (~A); o (~ó) ~a ~ ó²; u (~ú); e (~ē); i (~í); i (~í)* megfelelőik vannak. A mássalhangzóknál csupán a lágy ukrán *ð', m', h'* mássalhangzóknak van magyar *gy, ty, ny* magyar megfelelője, így a többi lágy ukrán mássalhangzót annak kemény magyar párja helyettesíti [15, ol. 99–111].

Ezt Borbély az általa vizsgált betű- és mozaikszavak hangtani jelenségei kapcsán a következő csoportokra bontott hangtani jelenségekkel egészíti ki: **1.** a

szóvégi orosz *o* a magyar kiejtésben megnyúlik (*rajonó, szilpó*), míg a szóvégi orosz *a* megrövidül (*bezpeka, ráda*). 2. az orosz *x* hangnak a magyar *ch* felel meg (*derzssztrach, techoszmotr*); a szavakban jelentkező mássalhangzótorlódás kiesés, hasonulás, zöngésedés, affrikálódás és palatalizáció segítségével oldódik fel [7, ol. 114–115].

A kutatás tárgya és terjedelme

Az Új Nemzeti Kiválóság Program támogatásával megvalósuló kutatásom során kérdőíves felmérés keretében a kárpátaljai Beregszászi járás területén található 35 magyarlakta településen, a települések lakosságszámának figyelembevételével, három korcsoportban (18–40 év; 40–60 év és 60 év feletti), azonos nemi eloszlás mellett összesen 342 főt kérdeztem meg a szláv kölcsönszavak használatával kapcsolatban.

Vizsgálataimat a magyar dialektológiai hagyományok szerint felépített kérdőívvel végeztem, melyben a korábban végzett előnyelvi, szak- és sajtónyelvi, valamint szépirodalmi kutatásaim során gyűjtött kölcsönszavak jelentésére és használatára vonatkozó kérdéseket tettem fel. A válaszadóknak többféle kérdéstípust kellett megválaszolniuk: fogalommeghatározásokon és képzazonosításokon át, a felsorolt kölcsönszavak jelentésének a megadásáig.

Ezen kívül a válaszadók lehetőséget kaptak arra is, hogy feltüntethessék a kérdőívben nem szereplő, de általuk ismert és használt kölcsönszavakat, valamint a kelet-ukrajnai háborús konfliktushoz kapcsolódóan meghonosodott szláv neologizmusokat és újonnan előtérbe kerülő kölcsönszavakat is. A kérdőív a nyitott kérdéseken kívül 220 keleti szláv kölcsönszó ismeretére és használatára kérdezett rá.

Jelentésmódosulás esetei a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban meghonosodott keleti szláv kölcsönszavak esetében

Amint azt a fentebb olvasható szakirodalmi áttekintésben is olvashattuk, a legtöbb lexikai elem az átadó nyelvi jelentését megtartva honosodik meg az átvevő nyelvekben is. A kárpátaljai magyar nyelvjárásokban meghonosodott államnyelvi kontaktuselemek túlnyomó többségénél is ezt figyelhetjük meg: Vannak azonban kivételek is.

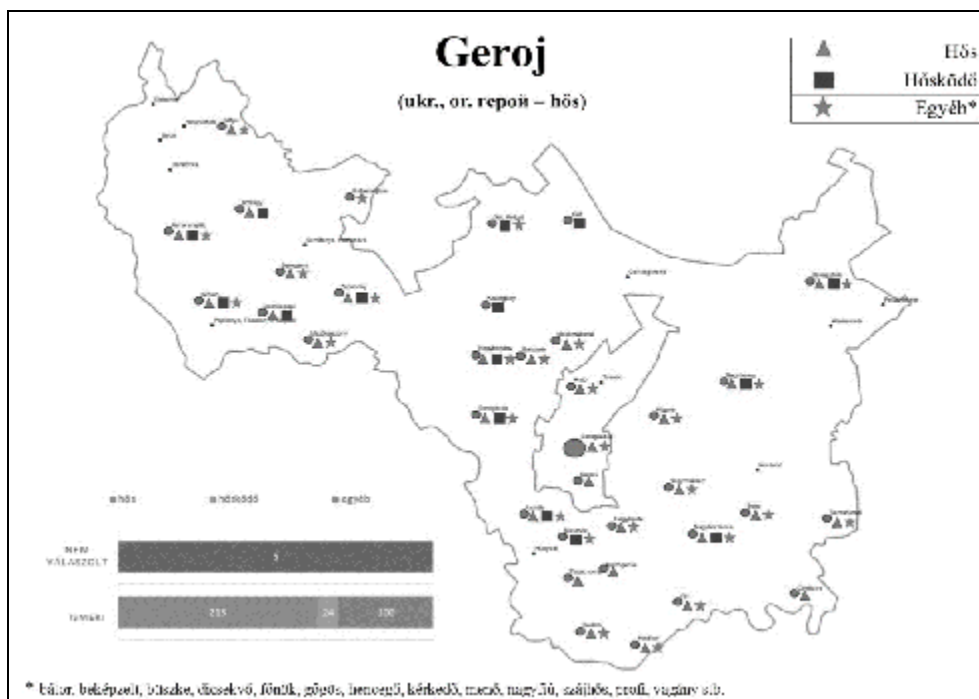
Az orosz nyelvből átvett *geroj* (or. герой¹) hős jelentésű szó a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban pejoratív színezetű jelentéstartalommal egészült ki. Ugyanis a szó itt az eredeti jelentése mellett a gögös, nagyképű, hőködő emberek jelölésére is vonatkozik. (lásd az 1. ábrán)

Az eredetileg testi fogyatékosagra vonatkozó *invalid* (ukr. інвалід; or. инвалид) szó kétirányú jelentésbővülésen is átesett. Egyrésztől ugyanis

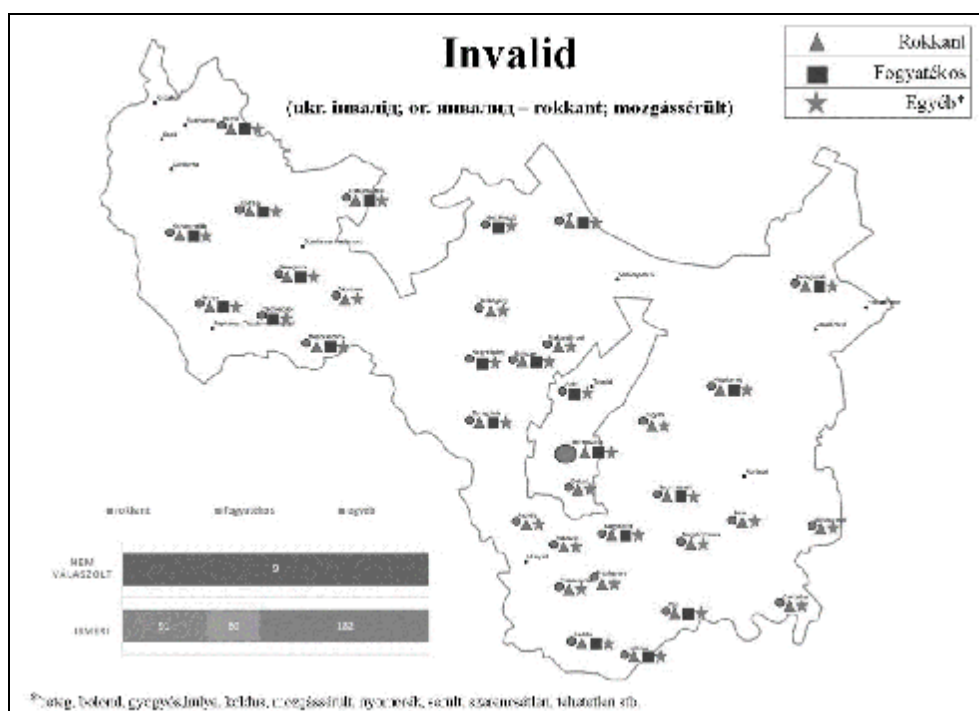
¹ Írásképét tekintve az orosz szó megegyezik az ukrán *герой* szóval, viszont az ukrán nyelvi kiejtésben a szó elején *h* hangot ejtenek.

használják a koldusok megnevezésére is, e személyek általában valóban rendelkeznek valamilyen testi fogyatékkal. Másrészt pedig a szellemi fogyatékosra kiterjesztve az olyan személyek obszcén jelölésére, akik valamit nehezen tudnak megérteni, elvégezni. (lásd a 2. ábrán)

1. ábra: A *Geroj* szó jelentésváltozatai a Beregszászi járás magyarlakta településein

2. ábra: Az *invalid* szó jelentésváltozatai a Beregszászi járás magyarlakta településein

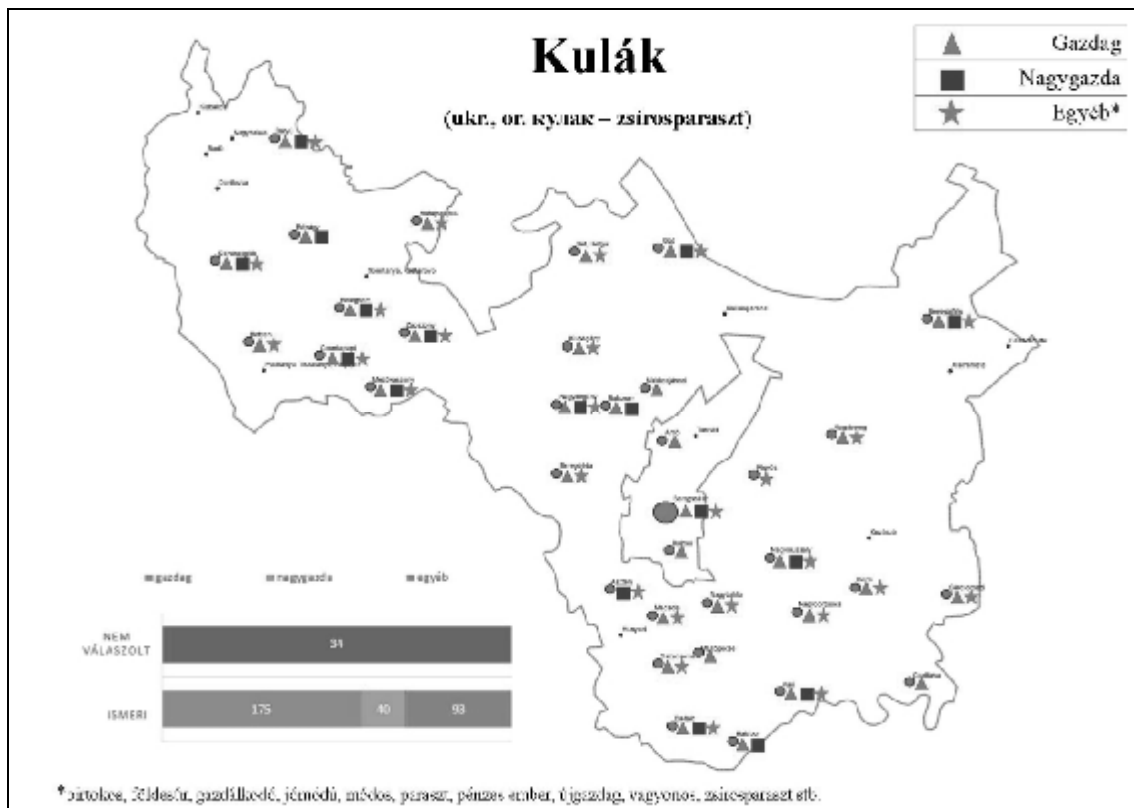
A terjedelmi okok miatt, csak felsorolásszerűen megadott kölcsönszavak ugyancsak jelentésbővülésen estek át. Az ukrán vagy orosz nyelvből is származtatható *piderász* (ukr., or. педераст) szó az átadó nyelvekben a homokos férfiak (*pederaszták*) megnevezése, a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban azonban azokra is vonatkozhat, akik a beszélő számára kevésbé szimpatikusak, vagy valamilyen módon rosszat tettek.

A *princessza* szó (ukr. принцеса, or. принцесса), mely az átadó nyelvekben hercegnő jelentésben használatos, a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban a kényes, nagyzó, beképzelt nőkre is vonatkozik. Amint azt a fenti példák is mutatják a jelentésbővülés során az átvett szavak általában negatív töltetű pluszjelentéseket vesznek magukra.

Az elvégzett kutatás során nyert adatok között a jelentésszűkülés esetei ritkábbak, de azért nem példa nélküliek.

Ide sorolhatjuk például a teljes magyar nyelvterületen elterjedt *kulák* (ukr., or. кулак) kölcsönszót, melynek az átadó nyelvekben a következő jelentései ismertek: 1. a) ököl, marok; b) [kat] összevont erő; c) [műsz] bütyök, pecek; 2. zsírosparaszt, kulák. A kárpátaljai magyar nyelvjárásokban a szó azonban csak a kommunista rendszerből ismert zsírosparaszt jelentésében használt, s szolgál az átlagosnál gazdagabb személyek jelölésére. (lásd a 3. ábrát)

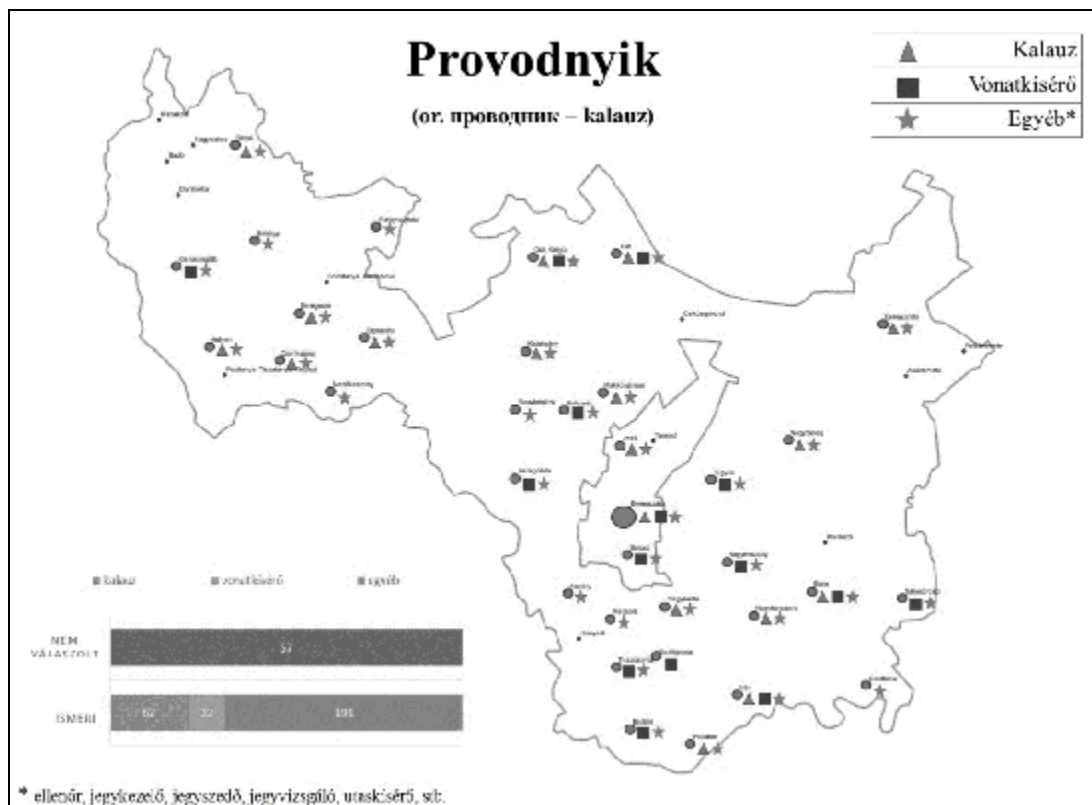
3. ábra: A *kulák* szó jelentésváltozatai a Beregszászi járás magyarlakta településein

Ugyanezt figyelhetjük meg a provodnyik (or. проводник) szó esetében is. Az orosz szónak ugyanis a következő jelentései ismertek: 1. a) [fiz] vezető (test); b) [átv] közvetítő; 2. a) kísérő, vezető; b) [vasút] kalauz, kísérő. A kárpátaljai magyar nyelvjárásokban azonban a szó csak a kalauz, utaskísérő jelentésben ismert. (lásd a 4. ábrát)

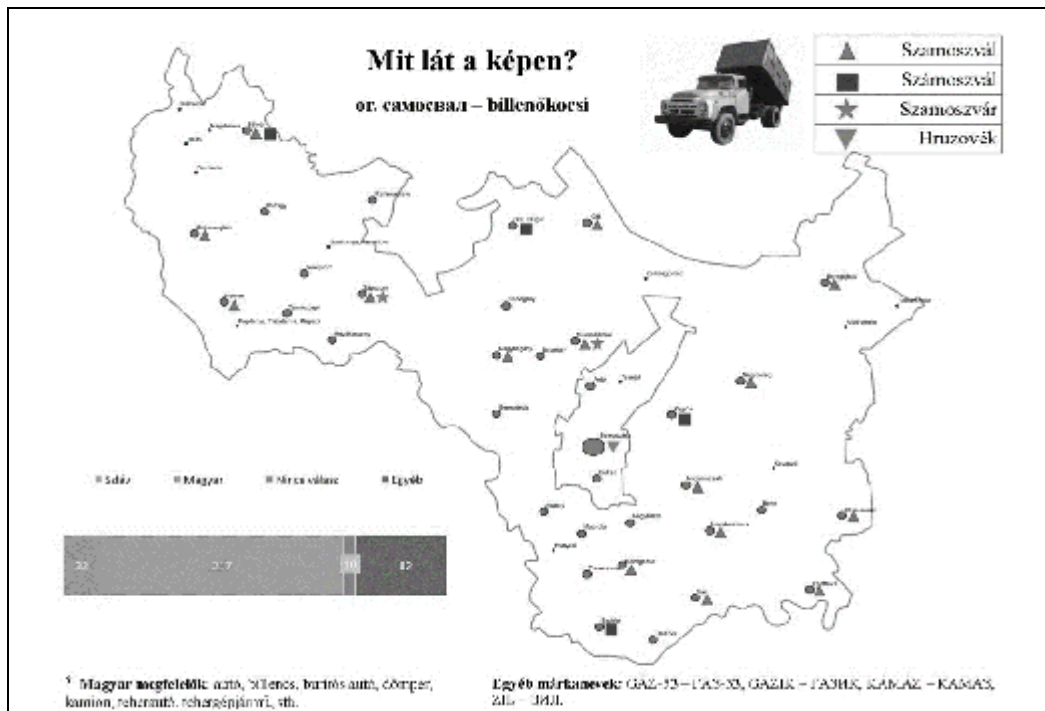
Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy itt a kalauz jelölésére a revizor (or. ревизор; ukr. ревізор) szó is használatos, mely a magyar nyelvterület más részein ilyen jelentésben nem ismert. Másutt ugyanis a revizor, valószínűsíthetően német nyelvi átvételként más jellegű dolgok ellenőrzését (pénzügy, hivatali működés, termelés, nyomdai munkálatok) ellátó személyre vonatkozik.

4. ábra: A provodnyik szó jelentésváltozatai a Beregszászi járás magyarlakta településein

A jelentésbővülés egyik sajátos típusaként értékelhetjük azt, amikor bizonyos márkanevek az adott típusú termékekre általános, köznévi szereppel bíró formában kerülnek felhasználásra. Ez ilyen jelenségek a gyűjtött anyag alapján nem ritkák és a módosult jelentés ismereti szintje is elég magasnak tekinthető. Ide sorolható például, hogy a kárpátaljai magyarok körében a дружба márkanev a láncfűrészek minden típusára vonatkozik, így pl. az Ural márkájú fűrész is druzsbának szokás nevezni.

5. ábra: Példa a márkanevek jelentésbővülésére

A válaszadóknak az egyik feladat részeként például egy ZIL márkájú billenős platójú teherautót kellett azonosítaniuk, melyet a helyi magyar nyelvjárásokban a szállítmány leborítási lehetősége végett az or. самосвал névvel szokás megnevezni. A válaszadó nagy része azonban a konkrét márkanevvel próbálta meg megnevezni a képen szereplő járművet, s így a valódi márka mellett a viszonylag nagymértékű hasonlóság következtében a Gáz-53 és Gázik, valamint a szinte semmilyen hasonlóságot nem mutató Kámáz márkák is megadásra kerültek (lásd az 5. ábrát).

A kárpátaljai magyar nyelvjárások keleti szláv kölcsönszavainak hangtani változásairól

A kölcsönszavak fentebb leírt hangtani sajátosságai a Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban általam adatolt kölcsönszavai esetében is helytállóak. A továbbiakban néhány példával alátámasztva mutatom be az egyes kölcsönszavaknak a magyar nyelvi asszimiláció során végbemenő hangtani módosulásait. Elsőként nézzük a magánhangzók megfeleléseit:

A szláv alsó nyelvállású illabiális *a* hang helyén az adatolt kölcsönszavakban az a legalsó nyelvállású illabiális *á* és az alsó nyelvállású labiális *a* is előfordulhat. Pl. чай < csáj; чайник < csájnik; козегар < kocsegár, valamint калим < kalim; каністра < kanisztra, illetve egy szón belül akár mindkét hang is: капельница < kápelynica; рада < ráda. Néhány kivételes esetben akár a középső nyelvállású labiális *o* hang is állhat a helyén, pl. расрочка < roszrocška; бардачок < bordacsok. Szóvégi helyzetben a

többszámú alakok alapján akár *i* is előfordulhat a helyén: *банка* < *bánki*, *начка* < *pácski*.

A középső nyelvválású labiális *o* helyén a kölcsönszavakban általában a magyar nyelvi párja áll, pl. *борщ* < *borscs*; *чиновник* < *csinovník*; *додаток* < *dodátok*; de előfordul a hosszú párja, az *ó* is, pl. *кадро* < *kádró*; *столб* < *sztólba*; vagy akár ezek kombinációja is: *економія* < *ekonómia*. Arra is találhatunk példát, hogy az alsó nyelvválású labiális *a* áll a helyén, pl. *бокал* < *bakál*; *хомут* < *hamut*.

A felső nyelvválású labiális *y* (*u*) helyén a legtöbb esetben ugyancsak a magyar nyelvi párja áll. Pl. *бамбула* < *bambula*; *бутылка* < *butilka*; *депутат* < *deputát*. Előfordul a magyar nyelvi hang hosszú párja is, pl. *квадратура* < *kvadratura*; *прокуратура* < *prokuratúra*; *регистратура* < *regisztratúra*. Az *y* (*u*) helyén állhat *o* is. Pl. *чугун* < *csuhon*.

A középső nyelvválású illabiális *e* helyén a legtöbb esetben az alsó nyelvválású illabiális magyar *e* áll, pl. *безпека* < *bezpeka*; *черчение* < *csercsenyie*; *перевал* < *perevál*; Ritkábban előfordulhat a magyar nyelvi hang hosszú párja is, pl. *система* < *szisztéma*; *куне* < *kuré*. Illetve, ha a szláv szóban az *e* magánhangzó a *j* előtt áll, akkor a magyar nyelvi formában ugyancsak *é* hangot találhatunk a helyén, pl. *грейдер* < *gréder*; *волейбол* < *voléjbálozni*.

A középfelső és felső nyelvválású illabiális *u* és *i* hangok helyén egyaránt a felső nyelvválású illabiális magyar *i* hangot találjuk. Pl. Megjegyzendő, hogy sok esetben az ukrán és orosz nyelvi alak alaptól eltérést mutat e két hang tekintetében, pl. ukr. *автобіографія* illetve or. *автобиография*. A kölcsönszavakban a magyar nyelvi hosszú *í* is előfordulhat, pl. *антифриз* < *antifríz*; *архив* < *archív*; *кассир* < *kasszír*. Az *и* hang helyén előfordulhat még *é* is, pl. *фуражир* < *furazsér*; *Сибирь* < *Szibér*.

A mássalhangzók esetében a kemény szláv mássalhangzóknak a kölcsönszavakban a magyar nyelvi megfelelőjét találjuk. Pl. *акт* < *akt*; *анкета* < *anketa*; *інтернат* < *internát* stb. Vannak azonban olyan esetek is, amikor a felpattanó zárhang párok zöngés és zöngétlen tagja egyaránt előfordul az adatolt kölcsönszóban: *бесідка* < *beszedka* és *beszetka*; *очередь* < *ocsered* és *ocseret*. Ugyanezt figyelhetjük meg a labiodentális *v* és *f* hangok esetében is, ugyanis vannak olyan szláv kölcsönszavak melyekben a *в* helyén mindkét hang előfordulhat, pl. *совхоз* < *szovhoz* és *szofhoz*.

A szláv *д', л', н', т'* lágy mássalhangzók helyén a magyar nyelvi kölcsönszavakban is a lágy megfelelőik állnak, pl. *командировка* < *komangyirovka*; *культпросвет* < *kulytproszvet*; *титульна* < *titulyna*; *знімок* < *znyimok*; *доверенность* < *doverenoszty*.

A szláv *з* a kölcsönszavakban *g* és *h* hangként is realizálódhat, pl. *договор* < *dohovor*; *галушка* < *haluska*, illetve *група* < *gruppa*; *губернатор* <

gubernátor. A szláv *x* helyén a kölcsönszavakban vagy *h* vagy *ch* hangot találunk, pl. *буханка* < *buhánka*; *шахта* < *sahta*, illetve *архів* < *archív*; *технапорт* < *techpaszport*. Ugyancsak *h* hang jelenik meg azokban a kölcsönszavakban melyekben *xz* hangkapcsolatot találunk, pl. *бухгалтер* < *buhálter*.

Azokban az esetekben, amikor az átadó nyelvi alakban *ля* hangkapcsolat van, a magyar nyelvi változatban *lj* és nem *ly* jelenik meg, pl. *солярка* < *szoljárka*; *заправляти* < *záprávljálva*. A szó végén megjelenő *я* helyén a magyarban meghonosodott kölcsönszavakban *ó* hangot találhatunk, pl. *аттестация* < *attesztáció*; *каналізація* < *kanalizáció*.

Többalakú keleti szláv kölcsönszavaink

A kölcsönszavak, amint azt Lanstyák [17, ol. 75] is megjegyzi, olyan sajátos elemei a regionális nyelvváltozatoknak, amelyek általában csak nemrég kerültek be azokba, s ezért a végleges megszilárdulás hiánya, illetve a két nyelv eltérő hangállománya miatt sokszor több alakban is használatosak.

A kárpátaljai magyar nyelvjárásokban meghonosodott keleti szláv lexikai elemek között is sok olyat találhatunk, melyek egyidejűleg több alakban is használatosak. Az alakváltozatok létrejöttének mikéntje alapján több csoportot is el tudunk különíteni. A továbbiakban ezeket próbáljuk meg rövid összefoglaló keretében bemutatni.

I. Az eltérő hangalakú orosz és ukrán szó is meghonosodott:

1. **hosszú-rövid mássalhangzók eltérése:** *gripp* ~ *grip* (ukr. грип; or. грипп).

2. **e < i hangok eltérése:** *perejezd* ~ *perejizd* (ukr. переїзд, or. переезд); *szvetafor* ~ *szvitafor*, ill. *szvetlafor* ~ *szvitlofor* (ukr. світлофор; or. светофор); *misálka* ~ *mesálka*, ill. *misalka* ~ *mesalka* (ukr. мішалка; or. мешалка); *beszedka* ~ *beszidka* (ukr. бесідка; or. беседка); *szetka* ~ *szitka* (ukr. сітка; or. сетка).

3. **egyéb eltérések:** *bástya* ~ *básnya* (ukr. башта; or. башня); *rozkladuska* ~ *raszkladuska* (ukr. розкладушка, or. раскладушка).

II. **Egyes és többes számú alakok párhuzamos meghonosodása:** *usánka* ~ *usánki* (or. ушанка); *tumbocska* ~ *tumbocski* (ukr., or. тумбочка); *szosziszka* ~ *szosziszki* (ukr., or. сосиска); *bánka* ~ *bánki* (ukr., or. банка); *szkrepka* ~ *szkrepki* (or. скрепка); *kurtka* ~ *kurtki* (ukr., or. куртка); *bulocska* ~ *bulocski* (ukr., or. булочка).

III. Hangzóelhagyás:

1. **szóeleji:** *szpecovka* ~ *pecovka* (or. спецовка); *zberkassza* ~ *berkassza* (or. сберегательная касса → сберкасса).

2. **szóbelseji:** *marsrutka* ~ *marsutka* (ukr., or. маршрутка); *povesztká* ~ *poveszka* (or. повестка).

IV. Hangzóbetoldás:

1. **szó belseji:** *zakuszka* ~ *zakusztka* (ukr., or. закуска); *sifer* ~ *slifer* (ukr., or. шифер).

2. **szóvégi:** *pricer* ~ *pricept* (or. прицеп).

V. Nyúlás:

1. **szó belseji:** *pelmenyi* ~ *pelmennyi* (ukr. пельмені, or. пельмени).

2. **szóvégi:** *spric* ~ *spricc* (ukr., or. шприц); *buket* ~ *bukett* (ukr., or. букет).

VI. Az ukrán-magyar hangmegfelelések:

a < a ~ á: *atesztát* ~ *átesztát* (ukr. атестат; or. аттестат); *dodatok* ~ *dodátok* (ukr. додаток); *zacsotka* ~ *zácsotka* (or. зачётка); *stamp* ~ *stámp* (ukr., or. штамп); *zakuszka* ~ *zákuszka* (ukr., or. закуска); *baklászán* ~ *báklászán* (ukr., or. баклажан); *gramota* ~ *grámota* (ukr., or. грамота); *záprávká* ~ *záprávká* (ukr., or. заправка); *batarejka* ~ *bátárejka* (ukr., or. батарейка); *slang* ~ *sláng* (ukr., or. шланг); *usanka* ~ *usánka* (or. ушанка);

o < o ~ a ~ á: *bokál* ~ *bakál* ~ *bákál* (ukr., or. бокал); *trubocski* ~ *trubacski* (ukr., or. трубочки). Viszont ha utána v hang áll, akkor lehet **ó** is: *nozsovka* ~ *nozsóka* (or. ножовка);

y < u ~ o: *tumbocska* ~ *tombocska* (ukr., or. тумбочка);

б < b ~ p: *brezent* ~ *prezent* (ukr., or. брезент);

v < v ~ f: *plávki* ~ *pláfki* ~ *plavki* ~ *plafki* (ukr., or. плавки); *szovhoz* ~ *szofhoz* (or. советское хозяйство → совхоз);

d < d ~ t ~ gy ~ ty: *beszedka* ~ *beszetka* (or. беседка); *poddon* ~ *potdon* ~ *poddom* (or. поддон); *odekolon* ~ *ogyekolon* (ukr., or. одеколон); *butyka* ~ *butka* ~ *budka* (ukr., or. будка); *diszk* ~ *gyiszk* (ukr., or. диск);

л < l ~ r: *szamoszvál* ~ *szamoszvár* (or. самосвал); *pelmenyi* ~ *permenyi* (ukr. пельмені, or. пельмени);

л' < l ~ ly: *pelmeni* ~ *peplymeni* (ukr. пельмені, or. пельмени); *tábel* ~ *tábely* (ukr. or. табель);

n < n ~ ny: *csájnik* ~ *csájnyik* (ukr., or. чайник); *trojnik* ~ *trojnyik* (or. тройник);

t < t ~ ty: *apteczka* ~ *aptyeczka* (ukr., or. аптечка).

VII. Egyéb módon létrejött alakváltozatok: a szláv *баклажан* és a magyar *padlizsán* szó összemosásából keletkezett a *baklizsán* szó.

A fenti példák igazolják, hogy bizonyos kölcsönszavak akár 4–5 alakban is használatosak.

IRODALOM

1. A. Jászó Anna (főszerk.) *A magyar nyelv könyve* / 2007. Nyolcadik kiadás. Trezor Kiadó, Budapest.

2. Ablonczy Balázs – Bárdi Nándor 2010: Határon túli magyarok: mérleg, esély, jövő // *Határon túli magyarság a 21. században* konferenciasorozat a Sándor-palotában 2006–2008 / Szerkesztette: Bitskey Botond, Köztársasági Elnöki Hivatal.
3. Bárány Erzsébet 2009: *Magyar-ukrán nyelvi kölcsönhatás: hungarizmusok a magyar-ukrán (ruszin) nyelvhatáron (Irodalmi művek alapján)* / Budapest. Doktori értekezés. Kézirat.
4. Benő Attila 2004: *A kölcsönző jelentésvilága. A román-magyar nyelvi érintkezés lexikai-szemantikai kérdései.* / Erdélyi Tudományos Füzetek 246. / Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadása, Kolozsvár
5. Benő Attila 2008: *Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai* / Egyetemi Műhely Kiadó Bolyai Társaság – Kolozsvár.
6. Beregszászi Anikó-Csernicskó István 2003: A kétnyelvűség típusai a kárpátaljai magyar közösségben // Csernicskó István szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba* / Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 34–42.
7. Borbély Edit 2000: Adalék a lexikai kölcsönzés kutatásához // *Jubileumi kötet Lizanec Péter professzor 70. születésnapjára* / Ungvári állami egyetem magyar filológiai tanszék hungarológiai központ, Ungvár, 113–119.
8. Crystal, David 1998: *A nyelv enciklopédiája* / Osiris, Budapest.
9. Csernicskó István 1995: A kárpátaljai magyarság és a kétnyelvűség (1945–1993) // Kassai Ilona szerk., *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat* / MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest. 129–145.
10. Csernicskó István 1998: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)* / Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely
11. Hadrovics László 1992: *Magyar történeti jelentéstan.* Rendszeres gyakorlati szókincsvizsgálat / Akadémiai Kiadó, Budapest.
12. Horváth Péter Iván 2015: *(Ny)elvi kérdések. 100 könnyed ismeretterjesztő cikk.* Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 173 / Inter KHT, Tinta Könyvkiadó, Budapest.
13. Károly Sándor 1970: *Általános és magyar jelentéstan* / Akadémiai Kiadó, Budapest.
14. Kiss Jenő 2002: *Társadalom és nyelvhasználat Szociolingvisztikai alapfogalmak* / Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
15. Kótyuk István 2007: = Ковтюк И. *Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре.* Под редакцией и с предисловием А. Золтана / Ниредьхаза.
16. Lanstyák István – Szabómihály Gizella 1997: *Magyar nyelvhasználat – iskola Kétnyelvűség* / Pozsony: Kalligram 6.
17. Lanstyák István 2006: *Nyelvből nyelvbe Tanulmányok a szókölcsonzésről, kódváltásról és fordításról* / Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
18. Lizanec Péter 1970: = Lizanec Petro. *Magyar-ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyagai alapján).* Egyetemi jegyzet. Az USZSZK Felső- és Szakközépoktatásügyi Minisztériuma / Uzshorodi Állami Egyetem. Uzshorod.
19. Máté Jakab 1997: *A 19. századi nyelvtudomány rövid története* / Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
20. Minya Károly 2003: Mai magyar nyelvújítás. Szókészletünk módosulása a neologizmusok tükrében a rendszerváltozástól az ezredfordulóig / Tinta Könyvkiadó, Budapest.

21. Pethő József 2006: *Jelentéstan. Tankönyv a BA képzés számára* / Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza.
22. Szarka László 2004: *Kisebbségi léthelyzetek – közösségi alternatívák* / Lucidus Kiadó, Budapest.
23. Zoltán András 2005: *Szavak, szólások, szövegek. Nyelvészeti és filológiai tanulmányok* / Budapest.

Стаття надійшла 25.09.2017 року

УДК 811.161.2'373.21

Ірина Гонца, Валентина Розгон
(Умань, Україна)
e-mail: vitek161278@i.ua

МАТЕРІАЛИ ДО «СЛОВНИКА ОЙКОНІМІВ УМАНЩИНИ»

Статтю присвячено етимологічним особливостям ойконімів Черкаської області, зокрема назв поселень історичної Уманщини, які є органічною частиною пропріативного простору краю. Кожна словникова стаття містить інформацію про обставини виникнення денотата, що має важливе значення для з'ясування походження його назви. Водночас пропонується дослідження, що охоплює ойконіми від літер Д до І включно і є продовженням попередніх матеріалів, дає досить повне уявлення про дериваційні особливості та мотиви номінації онімного простору зазначеної території.

Ключові слова: номінація, ойконім, лексико-семантична група, пропріатив, словотвірна модель.

Гонца І., Розгон В. Матеріали к «Словарю ойконимов Уманщини».

В предлагаемой научной статье представлен фрагмент историко-этимологического словаря ойконимов Уманщины, в процессе работы над которым было привлечено максимум доступных исторических, географических, статистических и других источников, что способствовало обеспечению полноты информации при этимологизации каждого названия поселения. Анализ топонимии данной территории показал, что для ойконимикона Уманщины характерной является реализация в украинской топонимии трех основных принципов номинации: 1) по отношению к человеку; 2) по отношению к другим географическим объектам; 3) семантическая связь с внутренними свойствами денотата. В рамках этих принципов реализуются различные мотивы номинации, отражающие конкретные признаки, которые легли в основу внутренней формы пропріатива. Названия населенных пунктов посесивного типа оказались самыми распространенными. Объясняется это тем, что для ойконимов, сформированных преимущественно в конце XVII – начале XIX века, характерным было указание на основателя или владельца поселения. Они раскрывают специфику ойконимикона этой территории как на общеукраинском пропріативном фоне, так и на общеславянском. Для создания абсолютного большинства отантропонимных ойконимов использовался суффикс -ивк(а), реже – суффиксы -ов(е), -ев(е), -к(а), -ин и флексия -е.